शैक्षिक सूचना प्रणालीको व्यवस्थापनमा प्रधानाध्यापकको भूमिका

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन
विशिष्टीकरण स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) दोस्रो वर्षको
शोधकार्य (५९८) को आंशिक आवश्यकता
परिपूर्तिका लागितयार पारिएको

शोधपत्र

शोधकर्ता
झलकबहादुर भुजेल
एम.एड. दोस्रो वर्ष
त्रि.वि. दर्ता नं. ९-२-४०५-४-२००२
परीक्षा रो.नं. २४५०१०२/२०७५

चैतन्य बहुमुखी क्याम्पस
शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग
वनेपा, काभ्रे
२०७९

शैक्षिक सूचना प्रणालीको व्यवस्थापनमा प्रधानाध्यापकको भूमिका झलकबहादुर भुजेल२०७९

स्वघोषणा

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विशिष्टीकरण विषय अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको इडि.पि.एम.५९८ पाठ्यांशको प्रयोजनको लागि तयार पारिएको हो । शोध लेखन परम्पराको मान्यताका आधारमा तयार पारिएको यस शोधपत्र भित्रका सामग्रीहरू शोध लेखनको अनुशासनमा रही तयार गरिएको छ । यस शोधमा कहीँ कतैबाट अनुचित किसिमले कुनै सामग्री साभार गरिएको छैनन् । यसका कुनै पनि अंश अन्य प्रयोजनका लागि उपयोग र प्रकाशनमा आएका पनि छैनन् । तसर्थ यो शोधपत्र नितान्त आफ्नै मौलिक भएको प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछु ।

शोधार्थी

झलकबहादुर भुजेल

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, चैतन्य बहुमुखी क्याम्पस, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन (इडि.पि.एम.) विषय अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्न शोधकर्ता झलक बहादुर भुजेलले **शैक्षिक सूचना प्रणालीको व्यवस्थापनमा प्रधानाध्यापकको भूमिका** शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । उहाँबाट तयार पारिएको शोधपत्रलाई अन्तिम मूल्याङ्कनका लागि शोधपत्र समितिमा सिफारिस गर्दछु ।

....

श्री राजेश राज महत

प्राध्यापक

श्री चैतन्य बहुमुखी क्याम्पस

बनेपा - ८, काभ्रे

फोन : [illegible]

(त्रि.वि. तथा रा.शि.बोर्ड.बाट सम्बन्धन प्राप्त)

चैतन्य बहुमुखी क्याम्पस

(शिक्षाशास्त्र तथा व्यवस्थापन संकाय)

स्था. वि.सं. २०४८

बनेपा ८, काभ्रे

प.सं.

च.नं.

मिति:

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र संकाय, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषय स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) द्वितीय वर्ष परीक्षा रोल नं.**२४५०१०७/२०७५**काछात्रझलक बहादुर भुजेलले **शैक्षिक सूचना प्रणालीको व्यवस्थापनमा प्रधानाध्यापकको भूमिका** शीर्षकमा तयार गर्नुभएको शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिबाट स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

क्र.सं. नाम	हस्ताक्षर
१. अध्यक्ष, क्याम्पस प्रमुख : श्री जुजुभाई मानन्धर	....
२. शोध निर्देशक : राजेश राज महत	....
३. वाह्य परीक्षक :	....

मिति :- २०७९/ /Date: 2022/ /

कृतज्ञता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षा शास्त्र सङ्काय शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग, चैतन्य बहुमुखी क्याम्पस, स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) द्वितीय वर्षको आंशिक आवश्यकता पूर्तिका लागि तयार पारिएको प्रस्तुत शोधपत्र **शैक्षिक सूचना प्रणालीको व्यवस्थापनमा प्रधानाध्यापकको भूमिका** विषयसँग सम्बन्धित छ । प्रस्तुत शोधपत्र चौतारा **साँगा चोक गढी** नगरपालिका अन्तर्गतका सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयमा केन्द्रित रहेको छ । शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा सम्बन्धित विद्यालयका प्र.अ., शिक्षकहरु विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष एवं विद्यार्थीले दिएको सूचना तथा तथ्याङ्कहरुबाट प्राप्त तथ्यहरुका आधारमा तयार पारिएकोले सम्बन्धित सबैलाई उपयोगी हुने कुरामा पूर्ण विश्वस्त छु । यसका साथै पुस्तकालयको क्षेत्रमा काम गर्ने सम्पूर्ण व्यक्ति तथा संस्थाहरुलाई पनि यस शोध अध्ययनले सहयोग गर्ने अपेक्षा राखेको छु । प्रस्तुत शोधपत्र श्रद्धेय गुरु तथा शोध निर्देशक उपप्राध्यापक श्री राजेश राज महतको कुशल निर्देशनमा तयार पारिएको हो । आफ्नो व्यक्तिगत एवं अध्यापन सम्बन्धी व्यस्तताका बाबजुद सधैं सद्भावपूर्ण सहयोगात्मक मार्गनिर्देशन गर्नुभएकोले वहाँप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्न चाहन्छु । यो शोधप्रति सधैं श्रद्धा र चासो राखी हरसमय प्रोत्साहन गर्दै कम्प्युटर टङ्कणमा सहयोग गर्ने बि एण्ड बि लाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु । अन्त्यमा शोधपत्र तयारीका क्रममा विभिन्न तवरले सहयोग पुऱ्याउने मेरा सम्पूर्ण परिवार, मित्रजन, सहपाठी साथीहरु एवं शुभचिन्तक महानुभावहरुलाई हार्दिक धन्यवाद व्यक्त गर्दछु ।

झलकबहादुर भुजेल

मिति :२०७९

शोधसार

*सामुदायिक विद्यालयहरूमा **शैक्षिक सूचना प्रणालीको व्यवस्थापनमा प्रधानध्यापकको भूमिका** शीर्षकमा यो शोधपत्र तयार पारिएको छ । यस अध्ययनले विद्यालयमा शैक्षिक तथा सूचना प्रणालीको व्यस्थापनको वर्तमान स्थिति पहिचान गर्नु, सोको व्यवस्थापनमा प्र.अ.को भूमिका पहिचान गर्नु, समस्याको खोजी गर्नु तथा ती देखा परेका समस्याहरूको निराकरणका उपयुक्त उपायहरू सुझाउनु उद्देश्य राखेको छ । विद्यालयको शैक्षिक र आर्थिक दुवै प्रशासनको प्रमुख रहनु हुनेविद्यार्थी, शिक्षक र अभिभावक विचको त्रिकोणात्मक सम्बन्धलाई सुमधुर अवस्थामा कायम राख्न एक सक्षम समन्वयकर्ताको समेत भूमिका प्र.अ.लाई गर्नु पर्ने हुँदा विद्यालयको हरेक क्षेत्रको सूचनाको पारदर्शीता तथा अध्यावधिक गरी कार्यान्वियन गर्ने गराउने कार्यमा प्र.अ.को भूमिका अपरिहार्य भएको हुदाँ यसलाई अध्ययनको विषय वनाई यस अध्ययनवाट प्राप्त निष्कर्षले शैक्षिक निकायसंग सरोकार राख्ने सम्पूर्ण पक्षलाई उपयोगी हुने तथा सिंगो संस्थाको विकास द्रुतगतिमा हुने नै यस अध्ययनको औचित्य हो ।*

यस अध्ययन सम्पन्न गर्नको लागि सिन्धुपाल्चोक जिल्लाका चौतारा नगरपालिकाका ४ मा.वि.हरूलाई उद्देश्यमूलक ढंगवाट नमुना छनोट गरी ती विद्यालयका प्र.अवि.व्य.स.अध्यक्ष , शिक्षक, कर्मचारी विद्यार्थीहरूलाई प्रश्नावली भराई छलफल अन्तर्क्रिया भेटघाट मार्फत परिमाणात्मक र गुणात्मक अनुसंधान अध्ययन ढाँचाको निर्माणको अधारमा विश्लेषण गरी अध्ययन संम्पन्न गरियो । यस अध्ययन सम्पन्न गर्नको लागि कुन्ज तथा वईरिचको पि.ओ.एस.एल.सी.सिद्धान्त र हेनरी मिन्जवर्जको व्यवस्थापकीय सिद्धान्तको आधार लिएको छ ।

यस अध्ययनमा प्राप्त गरिएका तथ्यांकहरूको विश्लेषण गर्दा समुदायिक विद्यालयहरूमा शैक्षिक तथा सूचना प्रणालीको व्यवस्थापन समान्य रहेको देखियो । विद्यालयका कम्प्युटर र प्राविधिक जनशतिको अभावमा विद्यालयको तथ्यांकहरू परम्परागत शैलीमा फाइलिंग गरिएको र ५० प्रतिशत विद्यालयमा यसको अतिरिक्त कम्प्युटर सेभिंग प्रणालीमा समेत थालनी भएको पाइयो । ७५ प्रतिशत विद्यालयहरूमा शैक्षिक र लेखा प्रशासन एउटै कर्मचारी वाट रेखदेख हुनेगरी व्यवस्थापन गरिरहेको पाइयो । विद्यालयका शिक्षकहरू तथा कर्मचारीहरू शैक्षिक तथा सूचना प्रणालीको सुव्यवस्थापनमा उत्साहित रुपले सहयोग गरेको

पाइदैन । विद्यालयमा स्थायी , अस्थायी, राहत, पि.सि.एफ, निजि, करार, तालिम प्राप्त/अप्राप्त विविध प्रकृतिका शिक्षक कार्यरक्त रहेकोले पेशाप्रति विचलन प्रकृतिले हावि बनाई समस्याहरू उब्जाएका देखिन्छ । विद्यालयका प्र.अ.हरू पनि व्यवस्थापकीय तथा प्राविधिक दक्षपूर्ण नभएकोले शैक्षिक तथा सूचना प्रणालीको सुव्यवस्थापनमा भूमिका कमजोर रहेको देखिन्छ । यस्ता विद्यमान अवस्थाहरूले विद्यालयहरूमा शैक्षिक गुणस्तरीयता र सूचना पार्दशिताको क्षेत्रमा प्रतिकुल प्रभाव पारिरहेको देखिन्छ । यसले सर्वप्रथम सामुदायिक विद्यालयहरूमा कार्यरत प्र.अ.,शिक्षक,कर्मचारीहरूलाई आ आफना कार्यक्षेत्रमा दक्षपूर्ण बनाउन सेवाकालिन तालिम गोष्ठी अर्न्तक्रिया, छलफलहरूलाई तिव्रताका साथ कार्यान्वयनमा ल्याउनुपर्दछ भने निष्कर्ष गरि सुझाव यस शोधमा गरिएको छ । विद्यालयका सवै अंगहरूको आ आफना जिम्मेवारी र भूमिकाको अधारमा निर्वाह गर्न बोध गराउने निति कार्यक्रम सरकारी पक्षबाट ल्याउनुपर्ने देखिन्छ । शिक्षा क्षेत्रका विभिन्न निकाय तथा पदाधिकारीहरूबाट अनुगमनको पारालाई दुरुस्त चुस्त र नियमित बनाउनु पर्ने, विद्यालयको शैक्षिक र आर्थिक प्रशासनको तथा सूचना संवाहकको समेत प्रमुखको रुपमा रहने प्र.अ.लाई सक्षमतामा अधारित तालिमहरू (प्राविधिक, व्यवस्थापकीय, पूर्नताजगी तालिम) प्रदान गरी समय सापेक्ष दुरुस्त अपडेट गराई राख्नुपर्ने जस्ता नितिगत सुझावहरू यस शोधमा राखिएको छ । साथै विद्यालयका प्र.अ.को तिन पक्ष: शिक्षक, विद्यार्थी, अभिभावकको केन्द्रिय तथा मध्यमार्गी भूमिका प्र.अ.को रहने भएकोले सोको समन्वय गरी नियमित कार्यन्वयन गर्ने, विभिन्न शैक्षिक तथ्यांक, सूचनाहरू शिक्षासंग सरोकार राख्ने सवै पक्षसंग पारदर्शी गराउने, शिक्षक स्टाफको वैठक नियमित वसी शैक्षिक प्राविधिक सूचनामूलक व्यवस्थापकीय आदि एजेन्डाहरू सम्बन्धी छलफलमा निरन्तरता राख्ने जस्ता भूमिका प्र.अ.ले गर्नुपर्ने र यसलाई अन्य विद्यालयमा पनि समान्यीकरण गर्न सकिने कुराहरूलाई सुझावको रुपमा राखी यो अध्ययन सम्पन्न गरिएको छ ।

विषयसूची

स्वघोषणा I

सिफारिस पत्र II

स्वीकृति पत्र III

कृतज्ञताज्ञापन IV

शोधसार V

परिच्छेद एक :परिचय १-९

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि १

१.२ समस्याको कथन ६

१.३ अध्ययनको औचित्य ८

१.४ अध्ययनको उदेश्य ९

१.५ अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू ९

१.६अध्ययनको परिसिमा ९

परिच्छेद दुई : सम्बन्धित साहित्यको पुनारावलोकन ११-२२

२.१.पूर्व साहित्यको अध्ययन ११

२.२.सैद्धान्तिक खाका २०

२.३. पुनरावलोकनको उपदेयता २१

परिच्छेद तीन :अनुसंन्धान विधि २३-२५

३.१. अनुसंन्धानात्मक ढाँचा २२

३.२. जनसंख्या तथा नमूना छनोट २२

३.३ .अनुसन्धानका साधनहरू २२

३.४.तथ्यांकका श्रोतहरू २४

३.५ . तथ्यांक संकलन विधि २४

३.६. तथ्यांकको विश्लेषण विधि २४

परिच्छेद चार :नतिजाको छलफल २६-४१

४.१ सामुदायिक विद्यालयहरूमा शै. सू. प्रणाली व्यवस्थापनको वर्तमान अवस्था २६

४.१.१ विद्यालय सर्वेक्षण फारमबाट प्राप्त तथ्यांकको आधारमा शै.सू. प्रणालीको वर्तमान अवस्था २६

४.१.२. प्र.अवाट प्राप्त प्रतिक्रयाको आधारमा शै.सू.प्रणालीको
वर्तमान अवस्था २७
४.१.३.विद्यालय व्यवस्थापन समितिको अध्यक्षहरूवाट प्राप्त प्रतिक्रियाको
आधारमा शै.सू.प्रणालीको वर्तमान अवस्था २८
४.१.४ लेखा/प्र.स. वाट प्राप्त प्रतिक्रियाको आधारमा शै.सू.प्रणालीको
वर्तमान अवस्था २८
४.१.५. शिक्षकहरूवाट प्राप्त प्रतिक्रयाको आधारमा आधारमा शै.सू.प्रणालीको
वर्तमान अवस्था २८
४.१.६ विद्यार्थीहरूवाट प्राप्त प्रतिक्रियाको आधारमा शै.सू.प्रणालीको
वर्तमान अवस्था २९
४.२ शैक्षिक सूचना प्रणालीको व्यवस्थापनमा प्र.अ.को भूमिका २९
४.२.१. प्र.अ.वाट प्राप्त प्रतिक्रया आधारमा शै.सू .प्रणालीको व्यवस्थापनमा
प्र.अ.को भूमिका
२९
४.२.२. विद्यालय व्यवस्थापन समितिको अध्यक्षहरूवाट प्राप्त प्रतिक्रियाको
आधारमाशै.सू . प्रणालीको व्यवस्थापनमा प्र.अ. को भूमिका ३०
४.२.३ लेखा/प्र.स. वाट प्राप्त प्रतिक्रियाको आधारमाशै.सू .प्रणालीको व्यवस्थापनमा
प्र.अ.को भूमिका ३१
४.२.४. शिक्षकहरूवाट प्राप्त प्रतिक्रयाको आधारमाशै.सू .प्रणालीको
व्यवस्थापनमा प्र.अ. कोभूमिका ३१
४.२.५ विद्यार्थीहरूवाट प्राप्त प्रतिक्रियाको आधारमाशै.सू .प्रणालीको
व्यवस्थापनमा प्र.अ. कोभूमिका ३२
४.३. शैक्षिक तथा सूचना प्रणालीको व्यवस्थापनमा देखिएका समस्याहरू ३२
४.३.१ प्र.अ.वाट शैक्षिक तथा सूचना प्रणालीको व्यवस्थापनमा
देखाइएका समस्याहरू ३२
४.३.२ वि.व्य.स.अध्यक्षहरूलाई सोधिएको प्रश्नावलीवाट समस्या वारे
प्राप्त प्रतिक्रिया ३३
४.३.३. लेखा /प्र.स.लाई सोधिएका प्रश्नावलीवाट समस्यावारे प्राप्त प्रतिक्रया ३५
४.३.४ शिक्षकहरूलाई सोधिएका प्रश्नावलीबाट समस्या वारे प्राप्त प्रतिक्रिया ३६

४.३.५. विद्यार्थीहरूलाई सोधिएका प्रश्नावलिवाट सम्स्या वारे प्राप्त प्रतिक्रिया ३६
४.४. शैक्षिक व्यवस्थापन तथा सूचना प्रणालीको व्यवस्थापनका प्रभावकारी उपायहरू ३७
४.४.१. प्र.अ./प्रार्चायबाट शैक्षिक तथा सूचना प्रणालीको व्यवस्थापनका प्रभावकारी उपायहरू वारे प्रतिक्रिया ३७
४.४.२. वि.व्य.स.अध्यक्षहरूवाट शैक्षिक तथा सूचना प्रणालीको व्यवस्थापनको उपायवारे प्रतिक्रिया ३७
४.४.३. लेखा / प्र.स.हरूवाट शैक्षिक तथा सूचना प्रणालीको व्यवस्थापनको उपायबारे दिएका प्रतिक्रिया ३८
४.४.४. शिक्षकहरूवाट शै.सू.प्रणालीको व्यवस्थापनका उपायवारे प्रतिक्रया ३८
परिच्छेद पाँच :निष्कर्ष र सुझाव ४२-४४
५.१ निष्कर्ष ४२
५.२ सुझावहरू ४३
५.२.१ नीति निर्माण तहका लागि सुझावहरू ४३
५.२.२ अभ्यास तहका लागि सुझावहरू ४४
५.२.३ अनुसन्धान तहका लागि सुझावहरू ४५
सन्दर्भ सामग्रीहरू
अनुसूचीहरू